

2021, 8(1): 66-87

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2021.1.6687>

Makaleler (Tema > Muhafazakarlık ve Erkeklikler)

İHTİYAT VE CAZİBE İKİLEMİNDE TÜRKİYE'DE SPİRİTÜEL ERKEKLİKLER¹

Kurtuluş Cengiz², Hande Gür³

Öz

Spiritüel topluluklar ve yeni dini hareketler içinde erkeklere, kadınlara kıyasla daha az rastlanmakla birlikte, bu tür arayışlara daha önce uzak duran erkeklerin çeşitli erkeklik krizleriyle yüzleştikçe manevi arayışlarında bir artış ve çeşitlenme olduğu görülüyor. 2018-2020 arasında TÜBİTAK desteğiyle gerçekleştirdiğimiz alan araştırmasının verilerinden yola çıkan bu çalışma, Ankara, İstanbul, İzmir, Konya, Muğla ve Çanakkale illerinde en az üç yıldır aktif bir biçimde spiritüel arayış içerisinde olan bireylerle yapılan derinlemesine görüşmeler ve gözlemler üzerinden, Türkiye'deki spiritüel pratiklerle erkeklik arasındaki ilişkileri tartışmayı amaçlıyor. Yaptığımız derinlemesine görüşmeler ve katılımcı gözlemler, erkeklerin maneviyat arayışının büyük ölçüde kendini koruma ve yeterlilik kazanma motivasyonu ile şekillendiğini gösteriyor. Çalışma, Türkiye'de spiritüel erkeklik hallerinin bir ihtiyat ve cazibe ikileminde şekillendiğini iddia ederken; erkeklerin spiritüel tercihlerinin bizatihi kendisinin erkeklerin karşılaştıkları problemlerle yüzleşmesinin ve güçlenmesinin bir aracı olduğunu savunuyor.

Anahtar Kelimeler: Spiritüellik, yeni dini hareketler, erkeklik, spiritüel erkeklik, yeni çağ hareketleri

¹ TÜBİTAK proje no: 117K270. Projeyi destekleyerek araştırmanın gerçekleştirilmesini sağlayan TÜBİTAK'a teşekkür ederiz.

² Kurtuluş Cengiz, Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü, kurtuluscengiz@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-2706-8254

³ Hande Gür, Department of Anthropology, University of Alberta, Edmonton, AB, Canada, handegur.92@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6940-3444

Makale Geliş Tarihi: 24.02.2021 | Makale Kabul Tarihi: 05.05.2021

© Yazar(lar) (veya ilgili kurum(lar)) 2021. Atıf lisansı (CC BY-NC 4.0) çerçevesinde yeniden kullanılabilir. Ticari kullanımlara izin verilmez. Ayrıntılı bilgi için açık erişim politikasına bakınız. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından yayınlanmıştır.

DILEMMA OF RESERVATION AND CHARM: SPIRITUAL MASCULINITIES IN TURKEY

Abstract

While men are less visible in spiritual communities and new religious movements than women, men who previously avoided such pursuits appear to be more involved and diversified as they face various crises in masculinity. This article is a part of a field research (2018-2020) that is conducted with the support of TUBITAK in Ankara, Istanbul, Izmir, Konya, Mugla and Canakkale through in-depth interviews with individuals who are in a spiritual quest for at least three years. The study aims to discuss the relationships between spiritual practices and masculinity. Our in-depth interviews and participatory observations show that men's pursuit of spirituality is largely driven by self-preservation and self-efficacy. This paper claims that spiritual masculinities in Turkey are shaped in a dilemma of charm and reservation, and men's spiritual choices are a means for them to face the related problems and empower them.

Key Words: Spirituality, new religious movements, masculinity, spiritual masculinity, new age movements

Giriş⁴

Biz kadınlar daha çok değerlilik duyguları üzerinden, erkekler de daha çok yeterlilik duyguları üzerinden böyle şeylere ilgi duyuyorlar.⁵

Türkiye’de de son yıllarda dini inançlar ve pratikler alanında daha önceki yıllarla kıyaslanamayacak bir çoğullaşma ve çeşitlenme yaşanıyor ve bu durum erkeklik anlayışlarını ve pratiklerini de ciddi biçimde değiştiriyor. Bu değişimin izlerini hem daha geleneksel/konvansiyonel dini anlayışların takipçilerinde⁶ hem de geleneksel dindarlığın dışında kalan yeni dini hareketlerde ve/veya yeni çağ hareketlerinde görmek mümkün. Din, toplumsal cinsiyet rollerini de içeren baskın sosyal normları ve düzenlemeleri derinden etkilediğinden bu alandaki çalışmalar için de önemli bir role sahip. Bu nedenle, toplumsal cinsiyete dair sorgulamaları dünyada yükselişte gibi görünen spiritüel hareketler bağlamında anlamaya çalışmak büyük

⁴ İncelikli eleştirileri ve önerileriyle makaleye katkıda bulunan hakemlere çok teşekkür ederiz.

⁵ 26.07.2019, İzmir. IZM 7: 44 yaşında kadın, yaşam koçu

⁶ Öyle ki birkaç yıldır özellikle muhafazakâr ve dindar çevrelerde gençlerin deizme ve hatta ateizme kaydığına ilişkin olarak yapılan hararetli tartışmaları bu değişimin önemli bir göstergesi olarak okumak mümkün. Zira Türkiye’de sekülerleşme ile ilgili ciddi bir akademik tartışma birikimi olmakla birlikte; yakın bir zamana kadar muhafazakâr ve dindar çevrelerin geleneksel din ve inanç dairesinden kısmen ya da tamamen çıktığına dair bir tartışma hiç yapılmamıştı. İlgili tartışmaları derleyen bir blog için bkz. <https://serdargunes.wordpress.com/2018/04/11/ateizm-deizm-tartismalari/> Erişim Tarihi 23.04.2021. İlgili haberler için bkz. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43832877> Erişim Tarihi 23.04. 2021.

önem taşıyor. Zira tüm manevi akımlar gibi, spiritüel hareketler de toplumsal cinsiyeti kendileri için tanımlayıcı bir özellik olarak kullanıyorlar (Vance, 2015).

Literatürde spiritüel hareketler olarak da adlandırılan bu tür inanç ve pratikler meditasyondan yogaya, tasavvufun reiki ve çigonga, şamanlıktan aile dizimine, astrolojiden bioenerjiye ve alternatif tıbbı, numerolojiden tantraya uzanan birçok farklı inanç ve pratiği içeriyor. Dolayısıyla bu tür hareketleri tek bir başlık altında toplamak pek mümkün değil; ancak, ana akım diyebileceğimiz dini anlayışların (dini cemaat ve tarikatların) çerçevesine sığmayan, homojen olmayan ve daha ziyade öznel/bireysel arayış ve deneyimi öne çıkaran inanç ve pratikler alanını kabaca spiritüel olarak tanımlayabiliriz. Haliyle daha geleneksel kökleri olan tasavvuf da neredeyse bazı Batılı ülkelerin örgün eğitim müfredatlarına giren yoga, meditasyon ya da farkındalık (*mindfulness*) eğitimleri de bu hareketlerin içinde aynı anda bulunabiliyor. Hatta genellikle bu hareketlerin takipçileri birçok farklı inancın ve yaklaşımın pratiklerini bağdaştırmacı (*syncretism*) bir biçimde birlikte deneyimliyorlar, birçoğuna girip çıkıyorlar (Barker, 1999).

Bu tür kişiler, ruhani meselelerle derinden ilgili olup varoluşlarıyla ilişki kurarken spiritüel bir anlam arayışında olmalarına rağmen genellikle dini organizasyonlardan, dogmalardan, düzenleyici dini kurallardan ve otoritelerden uzak durmayı tercih ediyorlar (Fuller, 2001; Porterfield, 2001; Roof, 2002; Wuthnow, 2003; Smith ve Denton, 2005). Bununla birlikte, spiritüellik ve spiritüel tamamlanmaya yönelik sözü geçen bireysel arayışlar, dindar olarak tanımlanan akım, grup veya pratiklerden tam bir ayrılık anlamına gelmek zorunda da değil (Flory ve Miller, 2007, s.214). Nitekim dini, zaruri olarak spiritüelliğe aykırı olarak algılamak ya da geleneksel görünen manevi akım ve pratikleri spiritüel hareketlerin tamamen dışında tutmak, Batı manevi deneyimini tek spiritüel deneyim olarak varsayan sınırlı bir algıya sebep olabilir (Gür, 2020, s.123-124). Oysa spiritüellik, takip edilen pratiklerin kaynağından ziyade bireylerin kendi arayışları ve özdeşleşmelerini içeren özgün niteliklere sahiptir. Bu nedenle de tüm diğer manevi hareketler gibi ruhsal gelişim, manevi kurtuluş, anlam arayışı gibi sorulara yanıtlar sunan kapsayıcı, esnek ve çoğulcu olarak düşünebileceğimiz akım ve topluluklara işaret eder (Gür, 2018). Bu bağlamda aynı kişileri Kazdağları'nda bir yoga kampında sevgi çemberi içinde ses/müzik terapisi yaparken de Konya'da Şeb-i Aruz Haftası'nda zikir çekerken/sema dönerken de görmek mümkündür. Nitekim bizim görüştüğümüz insanların çoğunluğu da bu şekilde farklı pratikleri bir arada yapan insanlardan oluşmaktadır.

Türkiye'de 19. Yüzyıl'ın son çeyreğinden itibaren varlığını sürdüren, 1980'lerden sonra popülerleşen ancak son 10 yılda oldukça yaygınlaşan bu tür spiritüel inanç ve pratikleri anlamak ve Türkiye'de din alanında yaşanan dönüşümü söz konusu spiritüel hareketler üzerinden analiz etmek amacıyla 2018 ve 2020 yılları arasında kapsamlı bir alan araştırması⁷ yürüttük. Bu araştırma sırasında birçok farklı dinamiğin⁸ yanı sıra Türkiye'de spiritüel inançlar ve pratikler alanında yaşanan değişimlerin toplumsal cinsiyet alanında yaşanan değişimlerle de oldukça koşut ilerlediğini; özellikle de erkeklik algı ve pratikleri açısından geleneksel dini anlayışlara nazaran ciddi farklılaşmalar olduğunu tespit ettik. Dolayısıyla bu hareketlere katılan bireylerin hem dine hem de toplumsal cinsiyete ilişkin algıları ve pratikleri de geleneksel dini yaklaşımlara sahip

⁷ 117K270'nolu "Türkiye'de Spiritüel Arayışlar" adlı bu (1001) projeyi destekleyen TÜBİTAK'a ve değerli çalışanlarına çok teşekkür ederiz. Bu makale söz konusu projenin verilerinden yararlanarak yazılmıştır.

⁸ Türkiye'de spiritüel hareketlere katılma dinamikleri hakkında; modernleşme, sekülerleşme, postmodernleşme süreçleri; neoliberalizmin ve pazar toplumuna geçişin etkileri; sınıfsal tercih ve beğenilerin farklılaşması; kurumsal dinde yaşanan gerilimler, la-dini (*nonreligion*) inanç ve pratiklerin güçlenmesi, bireysel travmalar, sağlık sorunları, orta sınıf yalnızlığı ve kamusal hayatın kaybı gibi birçok etkenden bahsetmek mümkün. Ancak konuyu dağıtmamak için bu tartışmaya girmemeye; bu dinamikleri başka bir çalışmamızda ele almaya karar verdik.

bireylerden ve önceki kuşaklardan farklılıklar gösteriyor. İşte spiritüel hareketlerin kurumsal dine mesafeli, daha öznelci/bireyselci, senkretik/bağdaştırmacı, yumuşak, esnek, liberal hatta yer yer neo-liberal⁹ diyebileceğimiz vasıfları, bu hareketlerin erkeklikle ilişkisini de daha yakından analiz etmeyi gerektiriyor. Türkiye’de erkeklik üzerine pek çok konuda araştırma yapılmış olmakla birlikte literatürde erkeklik ve spiritüellik ilişkisini ele alan herhangi bir çalışma¹⁰ bulunmuyor. İşte bu makale, söz konusu projenin verilerinden yararlanarak erkeklik ve spiritüellik arasındaki ilişkileri analiz etmeyi ve literatüre bu yönde bir katkıda bulunmayı amaçlıyor.

İki yıl süren proje boyunca, araştırma ekibi olarak Ankara, İstanbul, İzmir, Konya, Muğla ve Çanakkale illerinde en az üç yıldır aktif bir biçimde farklı spiritüel etkinlikler ve pratikler yerine getiren, her ilden altısı erkek altısı kadın olmak üzere kartopu tekniğiyle ulaştığımız toplam 72 kişiyle derinlemesine görüşmeler yaptık; hatta çeşitli nedenlerle amaçlanan sayıyı aştık ve görüşme sayısı 84’e ulaştı. Bu mülakatlarda katılımcılara kendi hayat hikâyelerinden ve spiritüel meselelere nasıl ilgi duyduklarından (katılım motivasyonu) başlayarak bir dizi soru sorduk. Bu sorular dini ve tasavvufu da kapsayacak biçimde genel olarak katılımcıların inanç ve pratiklerini, toplumsal cinsiyetle ilgili meseleleri, şifacılık, alternatif tıp ve sağlık söylemlerini, spiritüelliğin doğa, ekoloji, siyaset ve ekonomi ile ilişkisini içeriyordu. Ortalaması iki saat olmakla birlikte bazı mülâkatlar çok daha uzun sürdü. Bazı kişilerle birden çok kez buluştuk. Bu şekilde dokuz saati geçen görüşmelerimiz de oldu. Ses kaydı için izin istedik ve görüşmelerin çoğunu kaydettik. İzin verilmediği durumlarda not aldık. Görüşmelerin çözümlenmesinin ardından bu dökümleri ATLAS.ti adlı bir nitel araştırma programı aracılığıyla analiz ettik. Analiz için önceden belirlediğimiz kod listeleri çerçevesinde görüşme çözümlerini program içinde *tag*ledik. Bu makale için yalnızca toplumsal cinsiyet ana başlığı çerçevesinde belirlediğimiz kodların içerdiği görüşme metinlerinden yararlandık.

Ayrıca araştırma sırasında ve öncesinde bu illerde gözlem yapmak amacıyla çeşitli spiritüel etkinliklere (sema, zikir, meşk, yoga, meditasyon, farkındalık (*mindfulness*) ya da inziva etkinlikleri, eğitimler, kurslar, kamplar vb.) katıldık. Dolayısıyla makaleyi yazarken yaptığımız katılımcı gözlemlerden de oldukça faydalandık. Araştırmanın son aşamasında ise *Survey Monkey* yazılımı üzerinden 528 kişiye ulaşan çevrimiçi bir anket yaptık. Ancak bu noktada bu çalışmanın yöntemine ve sınırlarına ilişkin bir iki küçük not düşmek gerekiyor.

Bu makale, proje boyunca yaptığımız derinlemesine görüşmelere ve katıldığımız etkinliklerde yaptığımız gözlemlere dayanarak toplumsal cinsiyet ilişkilerinin Türkiye’deki spiritüel alanda nasıl işlediğine ilişkin keşfedici nitelikte bilgiler sunmayı ve erkekliğin spiritüel hallerini yoğun bir şekilde betimleyerek (Geertz, 2010, s.17-47) erkeklik literatürü içinden tartışmayı hedefliyor. Dolayısıyla böyle bir çalışma için en uygun olduğunu düşündüğümüz ve kısaca Dilthey, Schutz, Weber, Geertz çizgisinde ilerleyen anlamacı ve yorumsamacı bir yönetsel yaklaşımla hareket ettik. Özetle “belirli toplumsal eylemlerin ait olduğu aktörler açısından sahip oldukları anlamı ortaya koymak ile yapabildiğimiz kadar açık bir biçimde bu yolla elde edilen bilginin içinde bulunabileceği toplum hakkında ve bunun da ötesinde, bu türden toplumsal yaşantı hakkında

⁹ Spiritüel hareketler ve yeni dinsel biçimleri ile neo-liberalizmin ilişkisini biri Romanya diğeri Türkiye/İstanbul örneğinde tartışan çok yetkin iki çalışma için bkz. Gog (2020), Erkmén (2021).

¹⁰ İlgili literatürde Özyeğin’in (2015), Seven’in (2016) ve Tuksal’ın (2004) erkeklik ve dindarlık ilişkisine değinen çalışmaları mevcut; ancak bu çalışmalar spiritüellik ile ilgili değiller. Bununla birlikte Türk’ün (2015) “Tuhaflık Bir Hikâye: Adnan Hoca ve Toplumsal Cinsiyet Temsilleri”, Yolcu’nun (2012) “Koryak ve Çukçu Şamanlığında Transvestizm” ve Deniz’in (2008) “Dersim Alevilik Mitleri ve Erkeklik Kurguları” adlı makaleleri yine doğrudan spiritüellik ile ilgili olmasa da bu çalışma ile birlikte düşünülebilecek metinlerdir.

neler gösterdiğini belirtmek” (s. 43-4) istedik. Bu türden betimleyici bir tartışmayı amaçladığımız için de bu makale özelinde anket verilerine yer vermedik.

İkincisi, bu proje kapsamında görüştüğümüz kadın ve erkeklerin büyük çoğunluğu, aralarında bazı istisnalar olmakla birlikte görece genç (genellikle 25-45 yaşları arasında), iyi eğitilmiş, kent kökenli, profesyonel meslek sahibi (tıp, mühendislik, akademi, mimarlık, öğretmenlik, turizm, uluslararası ilişkiler, işletme, bankacılık/finans, psikoloji, bilişim ve güzel sanatlar gibi alanlarda çalışan) orta ve üst-orta sınıf bireylerden oluşuyor. Dolayısıyla katılımcıların niteliği açısından sınıfsal bir yoğunlaşma söz konusu. Bu durum uluslararası literatür¹¹ ile de oldukça paralel bir seyir izliyor.

Üçüncüsü, görüştüğümüz insanların tamamı en az üç yıldır spiritüel inanç ve pratiklerle ilgilendikleri için bir kısmı doğrudan bu alanda eğitim ve hizmet veren kişilerden oluşuyor. Hatta bazılarının küçük işletmeleri (yoga stüdyosu, kişisel gelişim eğitimi kursu vb.) de bulunuyor. Ancak spiritüel ortamlarda öğrencilik ve öğretmenlik çok sık iç içe geçtiği için bu iki grubu ayrı ayrı analiz etmeye gerek görmedik. Dolayısıyla araştırma bulgularının bu sınırlar dâhilinde değerlendirilmesi gerekiyor.

Erkeklik ve spiritüellik

Literatüre baktığımızda, erkeklikle ilgili çalışmaların esasen kadın çalışmaları ve feminist literatür içinden çıktığını söylemek yanlış olmaz. 19. Yüzyıl’da başlayan ve siyasal, sosyal ve ekonomik eşitlik içeren kadın hareketlerinin Birinci ve İkinci Dalga Feminizmin içinden geçerek toplumsal cinsiyet ve ataerki konusunda geliştirdiği ayrıntılı kuramsal analizler, erkeklik konusunda 1970’lerde başlayan ve 1980’lerin ortalarında yoğunlaşan tartışmalara zemin hazırlamıştır. Böylece 1990’lara gelindiğinde Batı literatüründe “erkeklik çalışmaları” adıyla bağımsız bir alandan bahsetmek mümkün hale gelmiştir.

Kimme (2010) bu alandaki çalışmalardan bahsederken erkek ve erkeklığe dair meselelerin kadınlara ve cinsiyet eşitliğine karşı maskülenist tepkiler ve feminizmin nihai hedefleri hakkındaki yanlış anlamalar üzerine inşa edildiğini iddia eder. Bu nedenle de “hala erkeklikler hakkında nasıl konuşacağımızı bilmiyoruz” der (s.2). Benzer bir şekilde Özbay da bu alanın temel problemini şu şekilde özetlemektedir:

En temel meselemiz, erkeklerin erkek olmayı, hakkında düşünmeye ya da konuşmaya değmeyecek kadar merkezi hale gelmiş, kanıksanmış, normalleşmiş, düşünceye ve eleştiriye –dolayısıyla da değişmeye– kapalı bir altyapı olarak görüp, toplumsal hayatı bunun üzerinde ya da etrafında bina etmeye meyilli oluşları (Özbay, 2019).

Bu alandaki tartışmalarda ise üç önemli hususun öne çıktığını görüyoruz. İlki, erkeklığı tanımlamanın tek başına mümkün olmadığı ve erkeklığın ancak ilişkisel bir biçimde tanımlanabileceği iddiasıdır. Connell bunu “Bir bilgi nesnesi olarak erkeklik daima ilişki içinde erkekliktir” diyerek ifade eder (2019, s.96). Özetle, “erkeklik’ ancak ‘kadınlık’ ile karşıtlığı üzerinden var olabilir” (s.136). Biz buna pekâlâ diğer cinsel yönelimleri de ekleyebiliriz. İkincisi, feminist çalışmaların izinden giderek tek bir kadınlık olmadığı gibi tek bir erkeklığın de olamayacağına ilişkin çoğul “erkeklikler” kavrayışıdır. Bu anlamda Connell’e göre bu

¹¹ Bkz. Barker 1999, s. 21; Arweck 2006, s. 30-31.

erkeklikler arasındaki ilişki de önemlidir, üstelik bu erkekliklerin inşası kültürel, sınıfsal ve etnik kimliklerden etkilenmektedir (2019, s.149). Üçüncüsü ise öncekilere ek olarak farklı erkeklik biçimlerini iktidar ilişkileri ile birlikte ele almamızı sağlayacak ve ortak paydada toplayacak bir hegemonik erkeklik kavramının varlığıdır. Connell'e göre bu hegemonya ittifak, tahakküm, itaatkârlık gibi ilişkiler, içleme, dışlama, sindirme ve sömürme gibi pratikler yoluyla inşa edilir ve bir toplumsal cinsiyet siyaseti içerir (s.84).

Burada esasen tek bir erkeklik biçiminden bahsedilmese de bu biçimlerden birinin Gramsciyan anlamda karmaşık iktidar ilişkileri dolayısıyla hegemonyasını kurup kendisini norm haline getirdiği iddia ediliyor (s.150). Bu norm sistemi hegemonyasını sürdürmekte zorlanıyorsa sistemde bir kriz yaşanıyor ve bu kriz erkek egemenliğini ve üstünlüğünü koruması koşulunu içeren süreçler sonucunda hegemonik erkekliğin kendini başka bir formda da olsa yeniden üretmesiyle sonuçlanıyor. Elbette bu norma uyamayan erkekler de bir tür erkeklik krizi yaşıyorlar (s.161). Nitekim Faludi (1999) de erkeklerin tüm alanlardaki egemenliğinin bir yanılısamadan ibaret olduğunu; hatta, erkeklerin sahip olduğu ve yönettiği düşünülen toplumda ciddi bir erkeklik bunalımı yaşandığını öne sürmektedir.

Bununla birlikte literatürde hegemonik erkeklik kavramıyla ilgili ciddi tartışmalar¹² da mevcut. Kavram yer yer fazla modernist, yapısalcı ve deterministik olmakla eleştirilmiş ve -her ne kadar Connell'in niyeti bu olmasa da- kategorik bir biçimde kullanılmıştır (Waling, 2019, s.93-94). Bu tartışmayı takiben geliştirilen mozaik erkeklik (*mosaic masculinity*) (Coles, 2008), kapsayıcı erkeklik (*inclusive masculinity*) (Anderson, 2009) ve melez erkeklik (*hybrid masculinities*) (Bridges ve Pascoe, 2014) gibi başka tanımlamalar da erkeklerin deneyim ve pratiklerine ilişkin alternatif açıklama çabalarıdır (Waling, 2019, s.94).

Bütün bu tartışmalar ışığında biz de araştırma nesnemizi oluşturan çoğunlukla genç, iyi eğitilmiş, beyaz yakalı üst orta sınıfa dâhil erkekler arasında bir tür erkeklik krizi yaşandığını ve spiritüel meselelere ilgi duyan erkeklerin bu hareketlere katılma nedenlerinden birinin de bu krizi aşmaya dönük bireysel bir güçlenme stratejisi olduğunu düşünüyoruz. Elbette Connell'in hegemonik erkeklik kavramının çeperine yerleştirdiği erkeklik krizi kavramı ile ilgili de birçok tartışma mevcut. Örneğin Kimmel (1987), erkekliğin krizde olarak görüldüğü zamanları hem ekonomik ve politik dönüşümlerin yaşandığı hem de kadınların toplumdaki yerinin değiştiği ve toplumda erkekliğin yitimi konusunda endişelerin ortaya çıktığı dönemler olarak tarif ediyor. Bu nedenle Morgan daha belirli ve çözülebilir sorunları ifade eden "erkeklikte kriz" ile pek çok politik ve toplumsal pratik ve söylemi barındıran "erkeklik krizi"ni ayrıştırmanın mümkün olduğunu söylüyor ve erkeklikte kriz kavramını (özellikle genç) erkeklerin, bir araya geldiklerinde daha genel bir kriz oluşturan, istihdam, aile ve cinsiyet düzenindeki değişikliklerle bağlantılı olan anlık deneyim ve tepkileri arasında bir ilişki olarak görmeyi öneriyor (2006, s.109). Biz bu çalışmada erkeklikte kriz kavramına yakınsanabilecek pek çok durum ve deneyimi görmek ve aktarmakla birlikte meseleye Connell'in hegemonik erkeklik kavramını benimseyen bir perspektifle yaklaşmayı tercih ediyoruz. Zira gözlemlerimiz bizi erkeklerin spiritüel hareketlerdeki varlığını toplumsal normlar, söylemler ve Türkiye'deki hegemonik erkeklikle ilişkilerinden doğan bir "ihtiyat ve cazibe ikilemi" içerisinde değerlendirmeye itiyor.

Öncelikle Türkiye'deki spiritüel hareketlerde ve gruplarda erkek sayısının kadın sayısından gözle görülür şekilde az olduğunu belirtmek gerek. Bu durumu incelemeye ise spiritüelliğin kimi neden cezbediğini

¹² İlgili tartışma için bkz. Carrigan, T., Connell, B. ve Lee, J. (1985); Donaldson, M. (1993); Demetriou, D. (2001); Hearn, J. (2004); Connell, R. and Messerschmidt, J. W. (2005). Kavramı Türkiye bağlamında değerlendiren ve Türkiye'deki hegemonik erkekliğin, neo-liberal erkeklik olduğunu iddia eden bir çalışma için bkz. Özbay, C. (2013).

sorgulayarak başlayabiliriz. Houtman ve Aupers, post-geleneksel (*post-traditional*) kadınların post-geleneksel erkeklere kıyasla “Gerçekten istediğim şey nedir?”, “Ne tür bir insanım?”, “Bu gerçekten benim miyim?” gibi anlam ve kimlik soru(n)larıyla karşı karşıya kalma ihtimallerinin erkeklerden daha yüksek olduğunu vurguluyor (aktaran Woodhead, 2007, s.115). Erkeklerin anlam ve kimliğe dayalı sorgulamalarının neden daha az olduğunu değerlendiren çalışmalara baktığımızda ise daha somut açıklamalarla karşılaşılıyor. Örneğin Woodhead’in (2007) araştırmasına göre erkeklerin zaman ve enerjilerinin çoğunu ücretli çalışma için harcaması ve birincil kimlik duygusunu bu işten alması kadınlara göre hâlâ daha olası. Erkekler iş hayatlarını kişisel potansiyellerini gerçekleştirme ya da tatmin duygusu sağlama konusunda yetersiz buldukları durumlarda ise demir kafesi tamamen terk etmek yerine ücretli emeklerini diğer roller ve etkinliklerle destekleyebiliyorlar (s.118). Bu ilk bakışta sadece kadınların spiritüel arayışa daha çok ve daha çabuk çıktığı anlamına geliyor gibi görünse de erkeklerin olası arayışlarına aldıkları cevabın hâlâ belli erkeklik tanımlarıyla örülü olduğu anlamına da geliyor. Bu sebeple de erkekler için kafesi kırmak daha uzun ve daha çetrefilli bir uğraş. Öte yandan, spiritüel arayışın başlangıcında sorulan kimlik ve anlama dayalı soru(n)lar çoğunlukla erkeklerin “erkeklik” tanımını da sorgulamasını gerektirdiğinden bu sorgulamaya en başından kaygı ve ihtiyat eşlik ediyor. Bu konuda olası bir krizin temelinde erkeğin geleneksel işinin çöküşü, sürekli değişen teknolojik kültürün etkisi, feminizmin yükselişi ve baskın mantık modellerine yönelik artan itirazlar görülebilir (Morgan, 2006, s.110). Sonuç olarak, erkeklerin sorgulamasındaki gecikme kendilerine avantaj sağlayan toplumsal kurguya sonuna kadar sadık kalmaya çalışmalarından ve Özbay’ın yukarıda vurguladığı gibi erkekliği hiç tartıştırmamalarından kaynaklanıyor.

Bu noktada örneğin spiritüel yolculuğun kadınlar için daha çekici görünmesinin ardındaki bir diğer etken de bu spiritüel hareketlerin çoğunlukla erkekler tarafından belirlenen düzenlemelerle sınırlı kalmamasıdır. Tartışmanın bağlamını ve yukarıdaki iddiaları düşündüğümüzde bu durumun erkekler için de bir çekim oluşturduğunu iddia etmek mümkün. Bu nedenle meseleye erkek tarafından belirlenen düzenlemelerin erkekler için de yeterli olmayabileceğini düşünerek bakmak gerekiyor. Nitekim hegemonik erkeklik “ideallerine” bağlılık özellikle de mantıksızlık ve zayıflık gibi görünen durumlarda erkeklerin kendilerini ifade etmelerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Pease, 2012). Bu noktada erkeklerin duygularını saklamayı ve itmeyi öğrenmesi sık karşılaşılan bir tepkidir (Balswick ve Peek, 1971). Bu nedenle farklı çalışmalar, erkeklerin savunmasızlık, ölümlülük, acı, kayıp ve yas gibi duyguları istedikleri biçimde ifade edemeyişlerini (Thompson, 1997; McNess, 2008) toplumsal cinsiyet inşa süreçleriyle birlikte ele alarak pek çok sağlık sorunu ile bağdaştırmaktadır (De Boise ve Hearn, 2017, s.782).

Bununla birlikte örneğin Puttick’e göre, daha geleneksel dini hareketler “istikrarlı bir aile yaşamını teşvik ettikleri ve güvenlik gereksinimlerini karşıladıkları” için, genellikle güvenlik arayan korkmuş kadınları kendilerine çekerler (2001, s.159). Bu durum aynı alana dâhil olan pek çok erkek için de geçerli olabilir. Spiritüel hareketlerin ve yeni dinlerin varlığı ise baskın kültürden başka alternatif söylemlerin oluşumuyla ilgili olduğundan, hâkim eğilimde var olamayacak ifadelerin ve deneyimlerin ortaya çıkışına izin vermekte ve onları teşvik etmektedir. Nitekim Türkiye’de ana akıma alternatif olarak geliştiği düşünülen spiritüel hareketler de gözlemlediğimiz kadarıyla geleneksel hareketlerin aksine kendini ifade etme, kendiyi yüzleşme, bireysel keşif gibi motivasyonlar ve hedefler barındıran “kişisel gelişim” söylemine daha açık hareketlerdir. Doğal olarak “kişisel gelişim”, “güçlenme”, “kendini tanıma” “kendini ifade etme becerisi kazandırma” gibi iddiaları olan hareketleri takip eden birçok birey geleneksel kültürel roller ve yaşamlara alternatifler arayan insanlar arasından çıkmaktadır (Puttick, 2001, s.159-60).

Bu arayışın temellerine baktığımızda ise daha farklı dinamiklerle karşılaşırız. Örneğin Nelson, spiritüel erkeklerin en büyük problemlerini “yalnızlık, yorucu performans ve rekabet, homofobi, ölüm korkusu ve yaşamın anlamına dair hissedilen kafa karışıklığı” (1985, s.1) olarak nitelendiriyor. Her ne kadar bu problemlerin bir kısmı kadınlarınkı ile paralellik gösterse de büyük çoğunluğu erkeklere özgü biçimlerde geliyor. Bu nedenle de spiritüel erkeklige ilişkin tüm bu problemlerin, erkekleri spiritüelliğe çektiği kadar onların spiritüellikten uzak durmalarına da sebep olduğunu söylemek mümkün. Spiritüellik, belki de spiritüel bir guru olan Osho'nun savunduğu gibi ya 'erkek' bir tanrıya 'kadını' bağlılık üzerinden ilerlediğinden (Puttick, 2003, s.232) ya da pek çok Batı toplumunda spiritüel alanlar daha kadını kabul edildiğinden, bu alanda var olmak isteyen erkeğin kendisiyle birlikte hegemonik erkeklige atfedilen unsurları da aşması gereken bir yolda yürümesini gerektiriyor.

Kısaca erkeklerin spiritüel hareketlere ilgisinde iş, ilişki ve aile kurumlarının değişimi gibi modern bilinmezliklerin yanında erkeklik kavramının getirdiği birçok hoşnutsuzluktan da bahsetmek mümkün (Barker, 2008, s.30). Bu hoşnutsuzluklar yüzeyde tüm erkeklerle rekabet halinde olmaktan ya da üzerlerine yüklenen duygusal baskı ve maddi beklentilerden kaynaklanıyor olabilir. Ancak daha derinde erkeklığın tanımından ve bu tanımın sorgulanmasından kaynaklanan bir sorunun varlığı da bariz. Nitekim Barker, bugün erkeklerin saldırgan ve şiddet içeren ilişkilerinde; uyuşturucu, alkol ve cinselliğe bağımlılık konusundaki tercihlerinde ve depresyon salgını gibi görünen ruhsal sorunlarında belirgin bir artış olduğunu; erkeklerin dünyadaki yerlerinden giderek daha az emin hale geldiklerini ve Batı kültürlerindeki erkeklerin duygusal bir kriz içinde olduklarını net bir biçimde vurguluyor (s.30). Bu anlamda erkeklik formlarında görülen bu krizler günümüzde sosyal roller ve kimlik, cinsiyet, iş ve kişisel ilişkiler konusunda yaşanan çeşitli belirsizliklerce sarmalanmıştır denilebilir (Frosh vd., 2002, s.1). Bütün bu nedenlerle birçok erkeğin yeni dini hareketlere ve spiritüel pratiklere; yeni kimlikleri denemek, alternatif ve destekleyici bir sosyal bağlamda “kendilerini bulmak” için (Dawson, 2003, s.228) yöneldiklerini söylemek mümkün. Hatta Palmer, dönüşmeye açık olan ve kendilerini yeniden yapılandırmaya girişen bireylerin, bu süreçte kendilerini bir tür deneyle meşgul olarak tahayyül ettiklerini öne sürüyor (2003, s.249). Nitekim biz de hegemonik erkeklikten kaynaklanan krizlerle yüzleşmek zorunda kalan bazı erkeklerin her ne kadar kendilerini çelişkili bir düzlemde ifade etseler de spiritüellik yoluyla yeniden güçlenmeye çalıştıklarını iddia ediyoruz. Sonraki bölümlerde bu iddiamızı alan verileriyle desteklemeye çalışacağız.

Heteronormatiflik ve spiritüel erkeklik söylemleri

Bulguları tartışmaya cinsiyete bakıştan başlamak gerekirse, uluslararası literatürde de sık sık karşılaştığımız gibi derinlemesine görüşmelerde pek çok katılımcının eril enerjinin “yöneten ve baskın enerji”¹³, buna karşın “taşıyıcı tarafın kadın enerjisi”¹⁴ olduğunu savunduğunu görüyoruz. Bu anlamda geleneksel ve heteronormatif¹⁵ cinsiyet algısı spiritüel alanda da büyük oranda egemen. “Dişil enerjinin verici ve fedakâr

¹³ 01.08. 2019, İstanbul. IST 9: 50 yaşında kadın, nefes eğitmeni ve yaşam koçu

¹⁴ 13.07.2019, Muğla. MUG 17: 37 yaşında kadın, reiki ve yoga eğitmeni

¹⁵ Özbay'a (2013) göre Türkiye'de hegemonik erkeklığın temelini de heteroseksüellik oluşturmaktadır ve heteroseksüel olmayan erkekler otomatik olarak hegemonik erkeklığın iktidarından uzaklaşırlar. Hatta eşcinsellik şüphesi dahi erkekler açısından abartılı erkeklik ya da erkek arkadaşlardan uzaklaşma gibi stratejilerle sonuçlanabilmektedir (s.201). Katılımcılarımızın spiritüel hareketlere girmeden önceki deneyimlerine dair anlattıkları, Özbay'ın heteronormatifliğe ilişkin tespitlerini büyük oranda doğrulamaktadır.

olduğu erkek enerjinin ise anlamak istediği ve analitik yaklaştığı;¹⁶ “kadının daha alıcı ve kabullenici dişil enerjisinin, onu daha iyi bir spiritüel öğrenci yaptığı”¹⁷ gibi birçok görüş, bunun bir göstergesi: “Erkek zihni, daha bilimsel, rasyonel analitik yaklaşır; kadın zihni biraz da teslimiyettedir. Daha uçuş uçuştur. Biraz daha onun için halin kendisi yeterlidir. Ama erkek anlamlandırmak ister.”¹⁸

Öte yandan yukarıdaki tartışmalara paralel olarak, “eril ve dişil niteliklerin herkesin içinde olduğu; ancak bu niteliklerin sabit olmayıp bir bütünü parçaları olarak görülmeleri gerektiği” fikri¹⁹ de görüşmelerimiz ve gözlemlerimiz boyunca en sık karşılaştığımız bakış açısı oldu: “Eril-dişil enerji, cinsiyetle ya da cinsellikle sınırlı değildir. Erilin bedensel tezahürü erkek, dişilin bedensel tezahürü kadın olmakla birlikte; cinsiyetimiz ya da cinsel yönelimimiz her ne olursa olsun sürekli olarak bu iki enerjiyle yoğrulmakta, dans etmekteyiz” (Ertegün, 2020b).

Bu tür yaklaşımlar hem terimlerin tanımlarında hem de ilişkilerinde spiritüel hareketleri hegemonik erkeklik yansımalarının tekrarlandığı bir alan olmaktan çıkartan bir değişimi de göstermektedir. Bu nedenle, “konuya erkek spiritüelliği eril, kadın spiritüelliği dişil olacak diye yaklaşmak çok doğru olmayabilir.”²⁰ Nitekim görüştüğümüz insanların çoğu, bu tür bir söylemi ve kabulü açıklamak için çoğunlukla toplumsal kimlik inşa süreçlerine değil de “enerji,” “ruh,” “fıtrat” gibi birbirinden farklı fakat hepsi de spiritüel doktrinlerden destek alan özcü tema ve kavramlara gönderme yaptılar. Örneğin 20 yıl önce NLP ile tanışarak spiritüel yolculuğuna başlayan bir katılımcıya göre “hepimizin içinde kadın ve erkek enerji vardır ve dolayısıyla bunların arasındaki birlikteliği ve dengeyi kaçırdığımızda kötü etkileniriz.”²¹ Spiritüel manâda tamamlayıcılığın ana teması da eril ile dişil arasında olduğu varsayılan bu birliktir. Fox (2008) bu birlik fikrini eşcinsel-heteroseksüel, Doğu-Batı, kutsal-dünyevi gibi zıtlıkları da kapsayacak şekilde genişletir. Nitekim spiritüellik konusunda dersler veren ve regresyon yani ruh yolculuğu terapileri yapan bir katılımcıya göre de “spiritüellik söz konusu olduğunda dişil ve eril enerji birbirinden ayrıdır ve ayrı amaçlara hizmet eder; fakat ayrımsızlaştırma çok önemli bir şeydir yani insanları ayırmak yerine onları birleştirici ilkelere doğru yaklaştırmak önemlidir. Dünyayı birleştirecek şey de bu: ayrımsızlaştırmak, birleştirmek ve ortak noktaları bulmaktır.”²² Bu noktadan bakıldığında Türkiye’deki spiritüel bireylerin çoğu zaman dişil ve erili birbirini tamamlayan fakat birbirinden farklı ruhsal nitelikler bütünü olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Öte yandan, spiritüel bireylerin, uluslararası literatürdeki Jungçu tartışmaları da yansıtacak şekilde dişil olanı ruhsal öğrencilik anlamında daha etkili gördükleri de açık. Örneğin, son otuz yıldaki manevi arayışı boyunca pek çok farklı spiritüel hareketin pratiklerini deneyimleyen ve sonunda Budizm’de karar kılan bir katılımcıya göre “Budist meditasyonların kaynağı olan Brahma Kumaris, dişil enerjinin ‘yüksek enerji’ olduğu fikrine dayanır ve burada dişil enerji

¹⁶ 25.05.2019 İstanbul. IST 6: 47 yaşında kadın, yoga eğitmeni

¹⁷ 10.07.2019 Muğla. MUG 18: 38 yaşında erkek, yazar

¹⁸ 17.09.2019, Çanakkale. CAN 11: 42 yaşında kadın, spiritüel öğretmen

¹⁹ Bunlar arasında kadınların spiritüel ortamlardaki sayısının fazlalığını vurgulayan; buna karşın karizmatik liderlerin hatta peygamberlerin erkek oluşuna dikkat çeken; kadınların spiritüel anlamda daha “ileride” olduğunu iddia eden veya erkeklerin spiritüel ihtiyaçlarının kadınlardan farklı olduğunu savunan birçok yaklaşım sayılabilir.

²⁰ 25.06.2019, İstanbul. IST 4: 41 yaşında kadın, bilgisayar mühendisi

²¹ 01.08.2019, İstanbul. IST 9: 50 yaşında kadın, nefes eğitmeni ve yaşam koçu

²² 05.06.2019, Ankara. ANK 10: 52 yaşında kadın, regresyon terapisti

olarak tanımlanan duygu, durum ve davranış ise yaratan, öğrenen ve alandır.”²³ Nitekim, “kadınlara din teklif edilmez çünkü onlar zaten yaratıcılığı ve şefkati içlerinde taşırlar hatta erkeğin de peygamber olabilmesi için kendindeki dişiye doğurması gerekir”²⁴

Bu anlamda, alanda karşılaştığımız örnekler de literatürdeki tespitlerle oldukça paralel. Çalışma boyunca yaptığımız gözlemler, spiritüel ortamların neredeyse tamamında kadınların daha yoğun bir katılım gösterdiğini doğruladı. Ancak, Türkiye’deki spiritüel hareketlerin en eski kurumlarından birinde yöneticilik yapan bir kadın katılımcının hikâyesi, bunun hep böyle olmadığını; Türkiye’deki spiritüel hareket içinde “spiritüelliğin kadınsallaşması” denebilecek bir süreç yaşandığını ve otuz kırk yıl gibi kısa sayılabilecek bir zaman diliminde erkek ağırlığından kadın ağırlığına doğru bir geçiş yaşandığını gösterdi:

*Başlangıçta iki- üç tane kızdık yani. Hele ben tek kızdım. Bir sürü erkek vardı. Bir tane, iki tane kız vardı. Şimdi tam tersi oldu. İki tane erkek var, bir sürü kız var... Kadınlar fazla, erkekler az. Giderek böyle oluyor. Şimdi kadınlar ruhsal açıdan erkeklere göre eril cins, eril enerjiye göre daha çok evrildiler, daha çok yol kat ettiler. Erkekler kendi kabalıklarını, kaba enerjilerini, -enerji düzeyinde söylüyorum bunu- daha materyalist taraflarını henüz doyurabilmiş değiller. Henüz orada bir doygunluğa ulaşmadıkları için erkeklerin arayışı daha az. Ya da erkekler daha konformist bir hayatta yaşıyorlar halen bizim ülkemizde.*²⁵

Bu tespitleri aşağıdaki diğer katılımcının gözlemleriyle birleştirdiğimizde spiritüelliğin kadınsallaşması ile ilgili resim daha da netleşiyor gibi. Bu durumun ev işi gibi küçümsenen alanların tarihsel olarak kadınlara bırakılmasının yanı sıra; spiritüellik de dâhil olmak üzere modern dünyanın yücelttiği akıl, bilim, mantık ve rasyonalite dışında kalan diğer alanların kadınlara bırakılmasının da ilginç bir sonucu olduğunu görüyoruz. Kadınlar kendilerine bırakılan bu alanları giderek daha fazla işgal ederek burayı kendileri için bir güçlenme alanı haline çeviriyorlar.

*Evet, bu alan hakir görülmüş, astroloji alanı hakir görülmüş, aşağılanmış. Erkekler kendilerini üstün gördüğü için buradan çekilmişler, kadınları da aşağı gördükleri için oraya atmışlar. Kadınların da burada rahat yaşama hakları olmuş. Yoksa astrolojinin asla kökünde kadınsal olması, feminen olması, kadın astrologların olması diye bir şey yok, zaten kadın astrolog yoktu hiçbir şeyde olmadığı gibi. Her şey erkeklere ait...*²⁶

Bu noktada, kadınların erkeklere göre spiritüel alana daha çok yönelmesinin sebebini “çok daha sıkışmış ve bastırılmış” olmalarına bağlayan katılımcının tespitleri de oldukça önemli. Zira ona göre “o arayış, bir kendini algılama belki biraz daha rahat ve özgür hissedebilme alanı”²⁷ da aynı zamanda. Fakat burada vurgulanması gereken, bu özgür hissedebilme alanının sadece kadınlar için değil erkekler için de önemli bir cazibe noktası olması. Elbette erkeklerin bu alana girebilmesinin ve alanda var olabilmesinin koşulu erkeklik tanımlarını spiritüellik literatürü üzerinden yeniden yapmaları, sıkışmışlık yaşadıkları yerleri bu söylem içinde aşmaları

²³ 28.04.2019, Ankara. ANK 3: 45 yaşında kadın, eski memur

²⁴ 25.05.2019, İstanbul. IST 7: 50 yaşında kadın.

²⁵ 05.06.2019, Ankara. ANK 10: 52 yaşında kadın, regresyon eğitmeni

²⁶ 26.09.2019, İstanbul. IST 10: 30 yaşında erkek, astrolog

²⁷ 27.04.2019, Ankara. ANK 2: 38 yaşında kadın, yoga ve refleksoloji eğitmeni

ve hatta bu anlamda kendilerini yeniden inşa etmeleri. Türkiye’de özellikle Budist akımların ve belki de Yoga camiasının bazı kollarının bu görüşü yansıttığı söylenebilir. Nitekim görüştüğümüz bir farkındalık (*mindfulness*) eğitmeni bu hususu şu şekilde dile getirdi:

Benim içimde hem dişil taraflar var hem eril taraflar var. Oradaki kadınların içinde de hem dişil hem eril taraflar var... Benim pratiğim cinsiyetsiz bir hale varmaktan bahseder ve bu yol üzerindeki kadın-erkek ayrımı bu dünyaya ait kılıflardan bir tanesiymiş gibi geliyor bana. Ben de hayatımda bunun zorluklarını yaşıyorum...²⁸

Öyleyse erkekliğin bir kriz içinde olmasının, Türkiye’deki spiritüel erkeklik deneyimlerini de derinden etkilediğini söyleyebiliriz. Alıntıda bahsedilen zorluklar aslında bizi erkeklik ve spiritüellik ilişkisinin tam da merkezinde olduğunu düşündüğümüz ve “ihtiyat ve cazibe ikilemi” olarak adlandırdığımız bir dinamiğe götürüyor. Zira farklı spiritüel erkeklikler, bu ikilik içinde inşa ediliyorlar ve bizi spiritüel erkeklik sorunları ile yüzleştirirken spiritüel hareketleri de daha iyi tanımamıza fırsat veriyorlar. Bu açıdan bakarsak, Türkiye’de spiritüel topluluklarda yer alan erkeklerin toplumda dişil olarak algılanan var olma biçimleri ve ifadeler ile barışmış; toplumsal cinsiyet yanılısamlarıyla yüzleşmiş ya da yüzleşmeye açık olan, en azından bu yönde çabalayan kişiler oldukları görünüyor.

Elbette eskiden de birçok erkek kendisine ve yaşamının amacına dönük birtakım sorgulamalar içindeydi. Ancak özellikle de feminizmin güç kazanmasına kadar, ataerkil düzen ve erkeklerin ayrıcalıklı konumları yeterince tartışılmadığı için erkeklik meselesi de bütünüyle sorgulanamıyordu. Yaşanan kültürel ve toplumsal dönüşümler, erkekleri değiştirmeye ya da en azından bu yöndeki ihtiyaçlarını fark etmeye zorladı. Zaten spiritüel erkekliğe ilişkin bu sorgulamanın temelinde de erkeklerin kimliklerinde yaşadıkları ya da yaşamak üzere oldukları mevcut kayıp ve çözülmeyi onaracak yeni ve güvenli bir yolun olmayışı yatıyor (Barker, 2008, s.30). İşte bu alana ilgi duyan pek çok erkek için spiritüellik, yeniden güçlenecekleri güvenli bir yol bulmak adına önemli bir çıkış olarak görülüyor. Özellikle de toplumun geneli tarafından yargılandıklarını ve içinde yaşadıkları toplumsallığa ait olmadıklarını hisseden erkekler, kendilerince kabul edilebilir ve onları çeşitli açılardan güçlendirecek argümanlar ve pozisyonlar sunan spiritüel hareketler tarafından cezbediliyorlar. Geçtiğimiz aylarda düzenlenen bir spiritüel kamp etkinliğinin hem adı hem de içeriği ne demek istediğimizi net bir biçimde özetliyor: “Erk Yolu: Gücünü Yeniden Sahiplenmek İsteyen Erkeklerin Çemberi”. Erk Yolu Kampı’nın öğretmenleri, açtıkları çağrıda güçlenmeyi sağlamaya yönelik bu çalışmanın duygusal ve manevi amaçlarını ise şöyle açıklıyorlar: “arkadaş olarak erkeklerden beslenmeyi engelleyen düşümler üzerinde çalışma; hem kişiliklerinde hem de toplumsal şuuraltında birikmiş karşı cinse duyulan öfke ile erkekçe yüzleşme ve dönüştürme; zor zamanlarda başarılı olabilen, daha iyi bir eş ve baba olabilen, kendi kendine yetebilen bir erkek olma” (Hızır Kamp, 2020). Çalışmanın fiziksel kısmının bedeni kullanma ve meditasyon yolu ile “modern dünya ile öz yapıları arasında kaybolan dengeyi bulma, erkek kardeşler ile bir arada olmayı hatırlama” çalışmaları içereceği söyleniyor (2020).

Yukarıda erkeklik krizine yol açan sorunların arka plânında erkeklerden beklenen ama çoğu zaman yerine getirilemeyen bazı nitelikler ve davranış kalıpları (güçlü olmak, durumlara ve duygulara hâkim olmak, mesafeli ve mantıklı olmak vb.) olduğundan bahsetmiştik. İşte spiritüellik, “feminen” olarak tanımlanan duygulara açık olmayı gerektirdiği için aslında erkekleri hem korkutuyor hem de tam da bu nedenle onlara cazip geliyor. Neticede spiritüelliğin içine giren erkekler, ya zaten bu yönleriyle barışmak istediklerinden ya

²⁸ 05.05.2019, Ankara. ANK 4: 38 yaşında erkek, meditasyon eğitmeni

da yolun getirisi olarak barışmak zorunda kaldıklarından, kendilerini erkekliğe dair deneyimledikleri sorunların çözümüne yaklaştıran bazı değişimler yaşıyorlar. Öyleyse erkekleri bu hareketlere çeken ama onları aynı zamanda ihtiyatlı olmaya zorlayan dinamiklere daha detaylı bakmakta fayda var. Bu nedenle izleyen bölümde yukarıda tartıştığımız heteronormatif yaklaşımların ve bunların spiritüel ortamlardaki çözülüşünün yarattığı bazı gerilimlere odaklanacağız.

Spiritüel erkeklik deneyimlerinde feminenleşme gerilimleri

Spiritüel yolculuklarında erkekliğe ilişkin sorunların farkına varma anları, erkeklerin anlatılarının en renkli yönünü oluşturuyor. Bu durum kendisini çoğu zaman olumsuz duygu ve deneyimler ve bölünmüşlük hisleri üzerinden gösteriyor. Kısaca erkeklerin spiritüel hareketlere ilgisinde iş, ilişki ve aile kurumlarının değişimi gibi modern bilinmezliklerin yanı sıra erkeklik kavramının getirdiği hoşnutsuzluklardan da bahsedebiliyoruz (Barker, 2008, s.30). Bu hoşnutsuzluklar arasında diğer erkeklerle rekabet halinde olma, üzerlerine yüklenen duygusal baskı ve maddi beklentiler sayılabilir ancak her durumda erkekliğin kendisine ilişkin bir sorunun varlığı da bariz. Muğla'da bir yoga kampında tanıştığımız genç bir mühendisin evdeki hayatını anlatırken içtenlikle "kendimle ne yapacağımı bilemiyorum" deyişi, hiç aklımızdan çıkmıyor. Yine aynı kampta tanıştığımız orta yaşlı bir erkeğin gençliği boyunca hiç eksik olmayan stresten, kontrolü kaybetme endişesinden ve çok çalışmaktan yakınması da benzer bir krizi anlatıyor. Bu durumun farkına varma hali ise kaçınılmaz şekilde belli yüzleşmelerle mümkün oluyor. Gözlemlediğimiz kadarıyla bu yüzleşmeler bazen spiritüel öğretilerin ve pratiklerin etkisiyle gerçekleşirken bazen de zaten bu kalıplardan çıkma ihtiyacı, bireyleri spiritüel hareketlere yöneltebiliyor. Bu anlamda Türkiye'de spiritüel eğilimleri olan erkeklerin spiritüellik pratikleri de küresel eğilimlerle oldukça paralel bir görünüm arz ediyor. Nelson'un yukarıda sıraladığı problemlerin Türkiye'deki erkekler için de büyük oranda geçerli olduğunu söyleyebiliriz. İstanbul'u bırakıp eşiyle Muğla'nın bir köyüne yerleşen katılımcının hayatının spiritüellik öncesi dönemine ilişkin anlattıkları literatürdeki tespitlerle birebir uyuşuyor:

Tüm erkeklerle çaktırmadan rekabet halindeydim. Karşılaştırma, kötüleme, erkekleri öyle görüyordum. Kadınları da cinsellik nesnesi olarak görüyordum nihayetinde. Aslında sürekli bir haz alma çabası yani karşı tarafta aciz bir hareket gördüğüm zaman 'işte bu kof bir erkek' diyordum. 'Ne kadar maaş alıyor, hangi pozisyonda, eşi nasıl, benimki daha iyi' gibi türlü karşılaştırmalar üzerinden erkekleri hep rakip olarak ve kadınlar da arkadaş olmaz diye sadece cinsellikle ilişkilendiriyordum. Şimdi mesela erkeklerle sevgi ilişkisi kurabiliyorum yani hani gerçekten seviyorum, erkekleri de seviyorum. Bu o yin ve yangı tek kişide buluşturabilme yani. Hani eksik tarafı tamamlama gibi.²⁹

Yine Muğla'nın bir köyüne yerleşmiş olan bir başka erkek katılımcının sözleri de erkekler üzerindeki bu baskıyı net bir biçimde gösteriyor:

Erkeklerin üzerindeki toplumsal baskı kadınlara oranla daha fazla. Normal bir hayat sürme, para kazanma, evine bakma, başının çaresine bakabilme... Hani bir kadının, ortalama bir kadının ailesinden para istemesi ve

²⁹ 12.07.2019, Muğla. MUG 16: 39 yaşında erkek, bilgisayar mühendisi

*bir yıl, iki yıl veya hayatı boyunca durumu elveriyorsa, ailesi sayesinde geçinmesi bir erkeğin bunu yapmasından bence, o da zor artık ama, erkeğe nazaran çok daha kolay diye düşünüyorum.*³⁰

Öyleyse erkekleri hem spiritüel akımlara çeken temel problemler, yalnızlık, zorlayıcı rekabet ve yaşam boyu süren duygusal çekingenlik olarak özetleyebilir (Biddulph, 1994); bu çekingenliğin de erkekleri, duygusal ve sosyal açıdan kadınlara göre daha fazla izole ettiğini iddia edebiliriz. Bize göre bu izolasyon ve duygusal temassızlık ise aslında erkeklerin spiritüel çıkış kapısına yaklaşımlarındaki ihtiyatı açıklıyor. Buradaki ihtiyat, erkeklerin spiritüelliğin kadınsal bir etkinlik olduğuna dair yargılarının yanı sıra spiritüel alanı keşfedene kadar deneyebilecekleri ve toplumca kabul gören başka çıkış alanlarına sahip olmasından da kaynaklanıyor. Nitekim erkeklerin bu hareketlere katılmaya karar vermeleri de kadınlara göre daha uzun sürüyor. Her yıl ziyaretine gittiği Sufi Dede'sine referansla konuşan bir kadın katılımcının sözleri bu durumu gayet iyi özetliyor:

*Tabii ki şu da var kadınların daha çok boş vakti var. Erkeğe baktığınızda çalışıyor işe gidiyor. Onların aslında kendilerine ayıracak daha az vakti var. Bazen üzülüyorum onlar için. Erkeğin bunu kavraması ve ben ne yapıyorum, kendim için hiçbir şey yapmıyorum demesi herhalde kadından daha çok zaman alıyor. O koşuşturmanın, o hayat mücadelesinin içinde erkek bunu kadın kadar çabuk fark edemiyor olabilir.*³¹

Yıllardır birbirinden farklı pek çok spiritüel toplulukta yer alan başka bir katılımcı ise meseleye feminist bir yönden yaklaşıyor: "Bir şekilde mevcut sistemde kadınlar daha mutsuz; çünkü sistem erkek olarak tasarlanmış bir sistem."³² Dolayısıyla, kadınların deneyimledikleri toplumsal baskı ve sıkışmışlığın daha doğrudan ve acil oluşunun bu konuda en sık başvurulan açıklamalardan biri olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte yıllardır Budist pratikler, kadın çemberleri, tantra ve reiki gibi pek çok spiritüel alanda çalışan bir katılımcının çevresindeki erkeklerin spiritüel yolculuklarına ilişkin tespitleri meselenin başka bir yönüne dikkatimizi çekiyor: "Mevcut halde duygularıyla kadınlar kadar bağlantıda değiller. Mutsuz olduğunun farkında değilsen bir arayışa da girmiyorsun. Aramızda [spiritüel ortamlarda] gördüğüm erkek arkadaşlar da dışı özellikleri daha güçlü olan arkadaşlar. Çok böyle eril, maskülen halde çok kişi görmüyorum."³³

Yani, erkeklerin sadece duygularını ifade edip edememeleri değil aynı zamanda nasıl ifade ettikleri de önemli hale geliyor. Bu nokta tartışmalarda sık sık şiddet, sertlik, güç, mantık, duyguların saklanması vb. özelliklerin erkeksi olarak algılanmasıyla ilişkilendiriliyor: "Erkek biraz daha analitiktir kadına göre, 'işte bu böyle olur, böyle yaşanır' diyor, düzenini kuruyor ve onun içinde mutlu olmanın bir yolunu buluyor, daha rahat buluyor."³⁴ Elbette erkeklerin mutluluğu "bir şekilde" bulduklarını söylemek çok iddialı olur. Zira tüm yaş ve gelir gruplarından erkeklerin oldukça ciddi sorunlarla boğuştuğu ve pek mutlu olmadıkları gibi ciddi bir erkeklik krizi yaşadıkları literatürde sıkça tartışılan ve gündelik hayatta da rahatlıkla gözlemlenen bir husus. Burada ilginç olan, bu sorunlardan birçoğunun varlığının erkeklerin yaşamlarında tanımlı dahi olmaması. Bu elbette

³⁰ 10.07.2019, Muğla. MUG 18: 38 yaşında erkek, yazar, spiritüel eğitmen

³¹ 25.05.2019, İstanbul. IST 6: 47 yaşında kadın, yoga eğitmeni

³² 10.07.2019, Muğla. MUG 15: 35 yaşında kadın, özel bir şirkette danışman

³³ 10.07.2019, Muğla. MUG 15: 35 yaşında kadın, özel bir şirkette danışman

³⁴ 13.07.2019, Muğla. MUG 17: 37 yaşında kadın, reiki ve yoga eğitmeni

erkeklerin idrakten yoksun olmaları ile değil hegemonik erkeklik söyleminin gücü ile ilgili epistemolojik bir mesele. Dolayısıyla erkeklerin maneviyatı da büyük ölçüde, kendini koruma kaygısıyla şekilleniyor. Zira toplum, erkeklerden birçok şey bekliyor ve bu beklentilerle uyuşmayan şeyler, özellikle de eksiklik ve ihtiyaçlar gizlenmek zorunda kalıyor (Fox, 2008, s.ix-xiv). Muğla'dan bir katılımcının kendi erkek olma sürecine dair anlattıkları durumu oldukça aydınlatıyor:

Çocukluğumdan beri stratejim duygularımı kapatmak yönünde, o yönde evrimleşmişim yani. Mesela oyun oynarken erkeklerle birbirimizi ittiriyoruz, birbirimize kötü sözler söylüyoruz. Oralarda acı çekmemek için daha çok duygu hissetmemeye yöneldim. Yani daha sert, daha geçirgen olmayan bir şey... Böyle olunca bir duyguyu kapatıp diğerini açık tutamıyorum gibi hissediyor insan. Yani sevgi duyacak da üzülmecek, hiçbir şeyden üzülmecek, kırılmayacak ama sevgi duyabilecek bir insan yok. O yüzden erkekler kendilerini çocuklukta şiddetli iletişimle çok kapatıyorlar gibi. Ama kadınlar biraz daha duyguları açık belki de fazla hissediyorlar. Nihayetinde bu duygularla baş etmek için bu yola çıkıyorlar.³⁵

Kendine ait bir web sitesinde spiritüellik üzerine düzenli yazılar kalem alan Ertegün'ün (2020a) kendi arayış ve dönüşüm sürecine ilişkin yazdıkları da çok benzer bir nitelik taşıyor:

Neoliberalizmin fırtınalar estirdiği 80'lerde doğduktan sonra normal, yani sağlıklı eril gidişata uygun bir hayat sürdürdüm, Gerçi hiçbir zaman tam olarak uyum sağla(ya)madım ve 30 yaşımı doldurup yedinci işimden ayrıldığım dönemde bana gelen "dur" beni yavaşlattı ve gerek dünyayla gerek kendimle başka türlü bir ilişkiye açıldım, içimdeki dişiyle var olmaya başladım... Yavaşladım; rekabetten, "daha çok"lardan kendiliğinden uzaklaştım ve "daha güzel"lere, "daha anlamlı"lara açılmaya başladım. Ve bu süreçte eylemlerimin kendiliğinden zuhur etmesine alan açtım.

Bu gözlemlerden, her daim güçlü ve rekabetçi olmaları beklenen erkekler için yetersizliklerini veya zayıflıklarını kabul ederek ve kendilerini başkalarına açarak spiritüel oluşumlardan yardım istemenin çok daha zor olduğunu rahatlıkla anlayabiliyoruz. Erkeklerin bu tür hareketlere katılmayı kabul ettikleri ilk noktada ise çoğu zaman eksikliklerini duygusal değil de fiziksel nedenlerle açıklamaları Türkiye'deki erkeklik deneyiminin güç ve kendine yeterlilik ile tanımlandığını açıkça gösteriyor:

Yani erkek ve kadın kıyası yaparsam; ilk başta bir sorunla geliyorlar genelde erkekler. Yani işte sırtım ağrıyor, fitik başlangıcım varmış, yani işte fiziksel bir problemle geliyor ve bir süre sonra, 'a diyor evet iyi geldi, ağrılarım geçti, hani fark etti' diyor bir müddet sonra, birkaç dersten sonra ve bence öyle devam ediyor. Kadınlarda biraz daha şey yüksek olabilir. O meditasyon kısmının ve kendini dinlemek kısmının getirdiği kısmı.³⁶

Erkeklerdeki bu ihtiyatlı tavrın bir nedeni de elbette güçsüz görünmekten duyulan korku ya da bir katılımcının³⁷ vurguladığı gibi cesaret ile ilgili: "İnsanın kendini keşfe çıkması çok cesaret isteyen bir şey." Bu anlamda

³⁵ 12.07.2019, Muğla. MUG 16: 39 yaşında erkek, bilgisayar mühendisi

³⁶ 27.04.2019, Ankara. ANK 2: 38 yaşında kadın, yoga ve refleksoloji eğitmeni

³⁷ 10.07.2019, Muğla. MUG 14: 27 yaşında kadın, gönüllü yoga eğitmeni

“Kadınlar daha cesur ve alternatif fikirlere, alternatif deneyimlere, kendilerini sorgulamaya, deşmeye, deştirmeye daha açıklar.”³⁸ Erkeklerin kendilerini keşfetmekten korkmaları ve uzak durmalarının yanı sıra; varsa sorunlarına daha “rasyonel”, “somut”, “elle tutulur” ve “bilimsel” çözümler aramaya çalışmaları da özellikle vurgulanan hususlar:

*Korkuyorlar yani erkekler spiritüellikten. Daha bilimsel olmaya çalışıyorlar... Erkeklerde daha böyle bir şey var. Yani daha basit, daha net, elle tutulur somut bir şey istiyor erkekler. Kadınlar öyle değil, kadınlar ruhani olarak ezildikleri için aile içinde de, o yüzden kendilerini ifade edecekleri bir yer arıyorlar. Erkekler her yerde ifade ediyor kendini. Biraz ifade problemi olduğunu düşünüyorum.*³⁹

*Şu anda modern toplumda erkekler hep o akıl ve zihin, rasyonel zihne davet ediliyor. Yaygın olan şey bu... Oradan bırak erkeklerin yoga yapmasını, felsefe bile yapamıyorlar artık bence, asıl hayal kırıklığım bu.*⁴⁰

Öte yandan Türkiye’deki spiritüel alanda ağırlıklı olarak görülen kendini gerçekleştirme odaklı, esnek ve özgürlükçü hareketler, hem erkeklerin bu sorunlar üzerinden bir dönüşüm yaşamalarını sağlıyorlar hem de bu dönüşümü yaşamaya ihtiyaç duyan erkekleri ihtiyatlarına rağmen, belki de ihtiyatlarına sebep olan koşullar nedeniyle, kendine çekebiliyorlar. Bu dönüşümün görünürlüğüne dair güzel bir örneği bir kadın yoga hocasından dinliyoruz:

*Mesela bir beyden örnek vereyim yine. Çok böyle fazla iletişimi olmayan, çok konuşmayı sevmeyen bir bey... Yoga yapmaya başladı, çok katı bir bedeni vardı... 3.5-4 ay sonra eşi dedi ki ‘Siz benim eşime ne yapıyorsunuz, çok merak ediyorum adam çok değişti. Bambaşka bir insan oldu.’ ‘Ne yapıyorsunuz merak ettim’ dedi sonra [gülme] o da yogaya başladı.*⁴¹

Dolayısıyla, erkeklerin spiritüelliğe yönelme motivasyonları ve dönüşüm süreçlerinin spiritüel erkekliğin saklı yaralarına ışık tuttuğunu söylemek mümkün. Ses terapisti olarak çalışan kadın bir katılımcının erkek öğrencisiyle yaşadığı bir deneyim, bu dönüşüm sürecinin erkekler açısından nasıl yaşandığına dair çok açıklayıcı bir örnek oluşturuyor:

*Dün bir erkek öğrencimle seansım vardı. Ondan bedenini hissetmesini istedim. Bunu yaptığında ise ağlamaya başladı. Kendini yetersiz ve değersiz hissettiğini anlattı. Kalbini açtı, ağladı ve 12 yıl önce yaşadığı duygusal bir sarsıntıyı paylaştı. Erkek güvenli olduğunu, yargılanmayacağını, dalga geçilmeyeceğini anladığında ikna olup yumuşayıp açılır ve rahatlar. Bu çok önemlidir. Şefkatli bir alan sağlandığında bir kadın kadar açık olabilirler.*⁴²

³⁸ 25.10.2019, Muğla. MUG 18: 38 yaşında erkek, yazar

³⁹ 31.07.2019, İzmir. IZM 10: 38 yaşında kadın, aromaterapi ve yoga eğitmeni

⁴⁰ 24.06.2019, İstanbul. IST 5: 40 yaşında kadın, yoga eğitmeni

⁴¹ 13.09.2019, Çanakkale. CAN 4: 35 yaşında kadın, yoga merkezi sahibi

⁴² 30.07.2019, İstanbul. IST 8: 35 yaşında kadın, sesle şifa terapisti

Bütün bu örnekler Dawson'un vurguladığı gibi bize birçok erkeğin "yeni kimlikleri denemek, alternatif ve destekleyici bir sosyal bağlamda kendilerini bulmak için yeni dini hareketleri kullandıklarını" anlatıyor (2003, s.228). Spiritüel pratikler, işte bu deneyin bir uzantısı olarak ele alındığında; "bedenlerin böyle bir pratiğin hem nesnelere hem de failleri oldukları, pratiğin kendisinin ise bedenlerin sahiplenilip tanımlandıkları yapıları inşa ettiği bir örüntü ile karşı karşıya" kalıyoruz (Connell, 2019, s.126). Evli ve evliliğinde ciddi sorunlar yaşamış bir erkek katılımcının spiritüel pratikler aracılığıyla daha önce eksik kaldığını düşündüğü duygusal alanlarda gelişmek için deneyimledikleri, bu örüntüye ilişkin oldukça değerli bilgiler içeriyor:

Daha özgürdüm... O kalıpları geçince o an ne hissediyorsam daha çok o olmaya başladım. Hani karşı tarafın bir beklentisiyle hareket etmemek, kendime odaklı olmak... Kendime odaklı olunca; sevgi üreyince, paylaşma oluyor. Yani eskiden zorla sevgi vermeye çalışıyordum ve belki ilgi alaka göstermeye çalışıyordum bir erkek olarak. İlk önce kendime ilgi gösterince içimde sevgi üreyince bu sefer o ilgi çabasız bir ilgi alakaya döndü. Bireyselleştik ama [eşini kast ediyor] sevgimiz arttı.⁴³

Yukarıdaki alıntılarda görüldüğü gibi spiritüel hareketlerin erkekliğin dönüşümüne uygun bir ortam sağlıyor olması da bu anlamda oldukça etkilidir. Zira yoga ve refleksoloji eğitmeni bir katılımcının belirttiği gibi "bu topluluklarda doğru, yanlış ve yargılama toplumun geri kalanı ile kıyaslandığında çok daha azdır."⁴⁴ Fethiye'de katıldığımız bir yoga ve farkındalık (*mindfulness*) kampının ilk gecesinde yapılan bir çemberde "toplumun uygun gördüğü rolleri, kimlikleri, davranışları" sorgulayan pek çok konuşmaya şahit olduk. Katıldığımız bir dizi spiritüel toplantıda "her işte bir hayır vardır" şeklinde özetlenebilecek bir tür pozitif kaderciliğe de sıkça rastladık. Bu tür bir anlayışın, yaratacağı başka olası karmaşık durumlar bir yana, insanları modern sorunlardan kısmen de olsa uzaklaştıracak ve hayatı tekrar anlamlandırmasını sağlayacak ciddi bir teslimiyet fikrine dayandığı açıktır.

İlgili literatür, spiritüel öğretiler, pratikler, topluluklar ve hareketlerin, erkeklere duygusal öz-farkındalık, öz-disiplin, akıl sakinliği, öz-değer duygusunu arttıran bir dil ve uygulamalar ile ait olunacak (ve içsel keşfin gerçekleşebileceği) güvenli bir topluluk sunarak, ihtiyaç duydukları dönüşümü sağlama konusunda oldukça etkili olduklarını tartışıyor. Meditasyon gibi bazı uygulamaların, modernitenin duygusal hoşnutsuzluklarının⁴⁵ yönetiminde pozitif psikoterapötik değere sahip olduğunu gösteren bilimsel çalışmaların da özellikle Batılı erkeklerin bu tür faaliyetlere katılma konusundaki dirençlerini kırdığı iddia ediliyor (Barker, 2008, s.44). Bu tespitler, bizim alandaki gözlemlerimiz ve görüşmelerimiz ile de örtüşüyor. Nitekim araştırma kapsamında görüştüğümüz erkeklerin büyük çoğunluğunun hayatlarındaki duygusal gerilimler, belirsizlikler ve hoşnutsuzluklar nedeniyle değişim ihtiyacı hissettiklerinde kendilerine daha "akılcı" ve "sistemik" gelen yöntemlere ve pratiklere başvurmayı uygun bulduklarını; onlara görece daha güvenli görünen çıkışlara yöneldiklerini söyleyebiliriz. Örneğin ciddi ailevi sorunlar yaşayan ve bir süredir meditasyon ve metafizik eğitimlerine devam eden bir akademisyenin şu sözleri durumu net bir biçimde gösteriyor: "Hocam sonuçta ben inançlı bir insanım ama bu kadar eğitimden sonra gidip de Cübbeli Ahmet Hoca'yı dinleyecek halim yok.

⁴³ 12.07.2019, Muğla. MUG 16: 39 yaşında erkek, bilgisayar mühendisi

⁴⁴ 27.04.2019, Ankara. ANK 2: 38 yaşında kadın, yoga ve refleksoloji eğitmeni

⁴⁵ Freud (2004) ünlü eseri *Uygarlığın Hoşnutsuzlukları*'nda yoga ve meditasyonun "içgüdülerin öldürülmesine" dayalı bir teknik olarak bu hoşnutsuzlukları dindirmek amacıyla kullanıldığını tartışıyor.

O yüzden Ankara’da bir meditasyon kursuna devam ediyorum.”⁴⁶ Kısaca, ihtiyat duygusu ile spiritüel yolculuğun kapısında bekleyen erkeği, öğretilerin esnekliği ve dönüştürücülüğü, toplulukların kabulleniciliği ve pratiklerin rasyonelliği cezbediyor diyebiliriz.

Son olarak erkeklerin spiritüel öğrenci değil aksine öğretici olduğu durumlardan da bahsetmek gerekiyor. Zira bunlar, erkeklerin ihtiyatı cazibeye çevirmeyi başardıkları karizmatik spiritüel liderlik pratikleridir. Burada en dikkat çekici gözlemlerimizden biri her ne kadar spiritüel hareket ve topluluklarda erkek sayısı kadınlara oranla bariz bir biçimde daha az olsa da erkek spiritüel lider sayısının kadınlardan hiç de az olmamasıdır. Yani spiritüel öğreti ve pratiklerde erkekler toplam sayılarına oranla liderlik konumlarında çok daha fazla yer kaplıyorlar. Elbette spiritüel hareketler bağlamında karizmatik liderliğin önemi literatürde sıklıkla vurgulanan bir husus. Hatta bu hareketlerin en temel özelliklerinden biri olduğunu bile söyleyebiliriz. Ancak biz bu durumu, baştan beri savunduğumuz argümanı destekleyen bir bulgu olarak değerlendiriyoruz. Yani burada spiritüel öğrencilikteki dönüşüm ya da kendini aşma motivasyonundan farklı olarak erkeklerin çok iyi bildikleri daha güvenli ve konforlu bir güç konumuna yerleşmeleri ya da dönmeleri söz konusu. Bu nedenle spiritüel erkeklik pratiklerinin en önemlilerinden biri olan liderlik meselesini tüm katılımcılarla özel olarak tartıştık.

Özetle araştırma boyunca karşılaştığımız gruplarda (spiritüel) öğrenci-öğretmen ilişkilerine dair birbirleriyle iç içe giren kabaca dört biçimin varlığından bahsedebiliriz. Bunları sırayla karizmatik erkek usta/öğretmen ve onu saygıyla ve hayranlıkla takip eden öğrenciler; “dişil yönleriyle” barışık, yumuşak esprili erkek usta/öğretmen ve onu ilgiyle takip eden öğrenciler; daha “eril” bir görüntü veren karizmatik kadın usta/öğretmen ve ona hayranlık duyan öğrenciler ve son olarak (kadının lider/öğretmen konumunda olduğu topluluklarda sık sık gözlemlenen bir diğer durum olarak) otoritesini öğrencilerine gösterdiği sevgi ve şefkatten alan kadın usta/öğretmen ve onu sevgiyle takip eden öğrenciler⁴⁷ olarak ayırabiliriz. Örneğin kendisi de bir yoga eğitmeni olan bir katılımcı,⁴⁸ spiritüel ortamlarda genellikle kadın öğrencilerin erkek otoritesine saygı duyduğunu; ancak eğer usta bir kadınsa bu durumda toplulukta ya daha az hiyerarşinin olduğunu ya da kadınların daha erkeksi kabul edilen rolleri oynamaya başladıklarını ifade etti. Bununla ilgili olarak literatürde eril ve dişili toplumsal bir bağlamda bir araya getiren daha androjen toplulukların mümkünlüğü üzerine pek çok tartışma ve yeni dini arayışlar arasında daha devrimci nitelikler arz edebilecek “post-modernist, post-feminist ve androjen bir liderlik tarzının” ortaya çıkmaya başladığına dair gözlemler (Dawson, 2003, s.228) de mevcut. Ancak yine de bugün hâlâ yeni dini grupların çoğunda otorite ataerkil olarak nitelendirilebilir (Dawson 2003; Puttack 2003). Öyle ki kimi hareketler, kadını otorite pozisyonuna getirse dahi, onları daha kadınsı görülen “boyun eğme” pratikleri konusunda teşvik etmeyi de ihmal etmez (Vance, 2015). Tam da bu yüzden öğrenciliğin Türkiye’deki spiritüel hareketlerde erkekler için manevi büyümenin/olgunlaşmanın ihtiyatla karşılanan daha ikincil bir yolu olarak görüldüğünü düşünüyoruz. Oysa bizzat gözlemlediğiniz pek çok spiritüel grupta manevi büyümenin ana yollarından birinin kadınlar için tam tersi bir biçimde öğrencilik olduğu açıktır. Bu anlayışın kısıtlayıcı yönleri net olmakla birlikte pek çok

⁴⁶ 01.11.2019. Ankara. ANK 12: 39 yaşında erkek, akademisyen

⁴⁷ Bu sonuncu topluluklar, genellikle kadınlardan oluşmaktadır.

⁴⁸ 15/17/22.05.2019 Ankara. ANK 6: 41 yaşında kadın, yoga eğitmeni

geleneksel dinde öğrencilik pratiğinin dahi tamamen ya da çoğunlukla erkeklerle sınırlandırıldığını (Puttick, 2003, s.232) akılda tutmak gerekir.

Sonuç

Çalışma boyunca yaptığımız görüşme ve gözlemleri değerlendirirsek spiritüellik ve erkeklik ilişkisine dair bulgularımızı kabaca birkaç cümleyle özetleyebiliriz. İlk olarak Türkiye'deki erkeklerin spiritüel arayış dinamikleri ve spiritüel gruplardaki deneyimleri, kadınlarınkinden farklı olmakla birlikte zaman içinde artarak çeşitlenmektedir. Bu farklılığı oluşturan temel etken ise kadınların değerlilik hissetmeye dönük duygusal, sosyal ve bireysel arayış dinamiklerinin aksine erkeklerin maneviyat arayışının büyük ölçüde kendini koruma, yeterlilik kazanma ve güçlenme motivasyonu ile şekillenmesidir. Elbette, bu ayrım mutlak olmayıp her iki grup içinde benzer motivasyonlara sahip bireyler bulunabilir. Ancak bu farklılığın içinde olduğu zeminin hâlâ toplumsal cinsiyetin temel belirleyeni olan ataerkil sistem olduğunu unutmamak gerekir.

Bununla birlikte kadınların inançla ilişkilerinin erkeklere göre daha paradoksal olduğu sık sık söylenir. Fakat bu konudan daha az bahsediliyor olsa da erkeklerin spiritüellikle ilgili konuları da daha az çelişkili değildir. Erkekler, bir yandan hegemonik erkeklik tarafından güçlü ve yardıma ihtiyaç duymayan, kendine yeterli bireyler olmaya zorlanırken, diğer yandan ekonomik, toplumsal ve kültürel değişimler sonucunda bu ağır yükü taşıyamaz, yerini bilemez ve bu konuda yardım da isteyemez hale gelmişlerdir. Benzer bir biçimde erkeklere hem geleneksel hem spiritüel ortamlarda daha akılcı, yönetici, güçlü ve koruyucu nitelikler atfedilir fakat spiritüel kurtuluş söz konusu olduğunda bu "hasletlerin" onlara çok da yardımcı olmayacağı söylenir. Spiritüel bilgiye ve bilgeliğe ulaşmak için "dişi taraflarıyla bağlantıya geçmeleri" önerilir; geçtiklerinde ise alay konusu olmakla yüzleşirler. Öyle ki erkekler, ataerkil ideolojinin tazyiki altında hem spiritüel bir çıkışa ihtiyaç hissederler hem de hegemonik erkekliğin kıskaçında spiritüel eğilimlerini gizlemek durumunda kalırlar. Bu nedenle de görüşme ve gözlemlerimiz Türkiye'de erkeklerin spiritüel öğretisi ve topluluklara, özellikle ilk iletişimlerinde, ancak erkekliklerine hâle gelmeyecek; yeterlilikleri ile ilgili sorgulamalara neden olmayacak; güçlenmelerine "mantıklı" ve "rasyonel" bir biçimde katkıda bulunabilecek ve erkeklığe dair problemlerin getirdiği yetersizlik hissiyle mücadele etmelerine olanak sağlayacak somut koşullarda ve de ancak ihtiyatlı bir biçimde katıldıklarını göstermektedir. Bir kez bu adım atıldığında ise erkek için bir dönüşüm sürecinin önü açılabilir.

G: Değerlilik ve yeterlilik derken?⁴⁹

K: Yani değerlilik zaten ben insan olarak ne yaparsam yapayım, ne yapamazsam yapayım, sadece var olmamla zaten değerliyim. Ama yeterlilik daha çok yapabildiklerimiz üzerine, daha çok hani sahip olduğumuz beceriler, birtakım potansiyeller, bunları açığa çıkarmakla alakalı olduğumuz bir şey. Yani hani hayatta da aslında böyle, hani kadın daha çok değer görmek ama erkek daha çok yeterli olduğunu bilmek, hissetmek konusunda birtakım ihtiyaçları daha ihtiyaçları var diyelim, benim gözlemlerim.⁵⁰

⁴⁹ Makalenin en başındaki alıntının devamı

⁵⁰ 26.07.201, İzmir. IZM 7: 44 yaşında kadın, yaşam koçu

Kaynakça

- Arweck, E. (2006). *Researching New Religious Movements: Responses and Redefinitions*. London: Routledge.
- Anderson, E. (2009). *Inclusive Masculinities: The Changing Nature of Masculinities*. New York: Routledge.
- Balswick, J. ve Peek, C. (1971). The Inexpressive Male: A Tragedy of American Society. *The Family Coordinator*, 20, 363-368.
- Barker, C. (2008). Men, Buddhism and the Discontents of Western Modernity. *Journal of Men, Masculinities and Spirituality*, 2(1), 29-46.
- Barker, E. (1999). New Religious Movements: Their Incidence and Significance. Wilson, B. ve Cresswell, J. (Der.), içinde, *New Religious Movements: Challenge and Response* (s.15-32). London: Routledge.
- Beasley, C. (1999). *What is Feminism? An Introduction to Feminist Theory*. Londra: Sage.
- Biddulph, S. (1994). *Manhood*. Sydney: Finch.
- Bogdan, H. ve Lewis, J. (Der.) *Sexuality and New Religious Movements*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bridges, T. ve Pascoe, C. J. (2014). Hybrid Masculinities: New Directions in the Sociology of Men and Masculinities. *Sociology Compass*, 8, 246-258.
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. (B. Ertür Çev.). İstanbul: Metis.
- Carrigan, T.,Connell, B.ve Lee J. (1985). Towards a New Sociology of Masculinity. *Theory and Society*, 14(5), 551-604.
- Connell, R.W. (2019). *Erkeklikler*. (N. Konukcu Çev). Ankara: Phoenix.
- Connell, R.W. ve Messerschmidt, J.W. (2005). Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender and Society*, 19(6), 829-859.
- Connell, R.W., Hearn, J. ve Kimmel, M. S. (2005). *Handbook of Studies on Men and Masculinities*. California: Sage.
- Coles, T. (2008). Finding Space in the Field of Masculinity: Lived Experiences of Men's Masculinities. *Journal of Sociology*, 44, 233-248.
- Dawson, L. (2003). VII Sex and Gender Issues and New Religious Movements. Dawson, L. (Der.), içinde, *Cults and New Religious Movements* (s.227-229). Oxford: Blackwell.
- De Boise, S.ve Hearn, J. (2017). Are Men Getting More Emotional? Critical Sociological Perspectives on Men, Masculinities and Emotions. *The Sociological Review*, 65(4), 779-796.

- Deniz, D. (2008). Dersim Alevilik Mitleri ve Erkeklik Kurguları. Mutluer, N. (Der.), içinde, *Cinsiyet Halleri* (s.61-72). İstanbul: Varlık.
- Demetriou, D. (2001). Connell's Concept of Hegemonic Masculinity. *Theory and Society*, 30(3), 337-61.
- Donaldson, M. (1993). What is Hegemonic Masculinity? *Theory and Society*, 22(5), 643-657.
- Erkmen T. D. (2021) Flexible Selves in Flexible Times Yoga and Neoliberal Subjectivities in Istanbul, *Sociology*, 00(0), 1-18.
- Erteğün, E. (11 Mayıs 2020a). Yeni Eril'in Doğuşu. *Yeniye Doğru*. Erişim: 20 Aralık 2020, <http://yeniyedogru.com/blog/2020/05/yeni-erilin-dogusu/>
- Erteğün, E. (13 Haziran 2020b). Eril-Dişil Enerji. *Başka Mecra*. Erişim: 20 Aralık 2020, <https://baskamecra.com/featured/eril-disil-enerji/>
- Faludi, S. (1999). *Stiffed: The Betrayal of Modern Man*. Londra: Chatto ve Windus.
- Flory, R. ve Miller, D. (2007). The Embodied Spirituality of the Post-Boomer Generations. Flanagan, K. ve Jupp, P. (Der.), içinde, *A Sociology of Spirituality* (s.201-218). Hampshire: Ashgate.
- Fox, M. (2008). *The Hidden Spirituality of Men: Ten Metaphors to Awaken the Sacred Masculine*. Novato: New World Library.
- Frosh, S., Phoenix, A. ve Pattman, R. (2002). *Young Masculinities: Understanding Boys in Contemporary Society*. Basingstoke: Palgrave.
- Freud, S. (2004). *Uygarlık, Toplum ve Din*. (E. Kapkın Çev.). İstanbul: Payel.
- Fuller, R. (2001). *Spiritual, But Not Religious: Understanding Unchurched America*. NewYork: Oxford University Press.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması*. (H. Gür Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Gog, S. (2020). Neo-liberal Subjectivities and the Emergence of Spiritual Entrepreneurship: An Analysis of Spiritual Development Programs in Contemporary Romania, *Social Compass*, 67(1), 103-119.
- Gür, H. (2020). Spiritual But Not Religious?: New Mevlevis of Contemporary Mevleviye in Turkey. *Journal of Empirical Theology*, 33(1), 122-148. <https://doi.org/10.1163/15709256-12341408>
- Gür, H. (2018). *Contemporary Mevleviye in Turkey from the Perspective of New Religious Movements: "New Mevlevis" of Istanbul and Konya* (Unpublished MSc thesis). Ankara: Middle East Technical University, Ankara, Turkey.
- Hearn, J. (2004). From Hegemonic Masculinity to the Hegemony of Men. *Feminist Theory*, 5(1), 49-72.
- Hızır Kamp*, Erişim: 20 Aralık 2020, <http://www.hizirkamp.com/mobile/erkyolu.html>

- Kimmel, M. (2010). *Misframing Men: The Politics of Contemporary Masculinities*. New York: Rutgers University.
- Kimmel, M. (1987). The Contemporary "Crisis" of Masculinity in Historical Perspective. Brod, H. (Der.), içinde, *The Making of Masculinities* (s.121-153). New York: Routledge.
- Lippy, C.H. (2005). *Do Real Men Pray? Images of the Christian Man and Male Spirituality in White Protestant America*. Knoxville: University of Tennessee.
- McGuire, M.B. (2002). *Religion: The Social Context*. Illinois: Waveland.
- McNess, A. (2008). Happy to Talk to a Point: Bereaved Young Men and Emotional Disclosure. *Youth Studies Australia*, 27, 25-34.
- Messner, M. (1997). *Politics of Masculinities: Men in Movements*. Oxford: Alta Mira.
- Morgan, D. (2006). The Crisis in Masculinity. Davis, K., Evans, M. ve Lorber, J. (Der.), içinde, *Handbook of Gender and Women's Studies* (s.109-124). Londra: Sage.
- Nelson, J. (1985). Male Sexuality and Masculine Spirituality. *Siecus Report*, XIII(4), 1-4.
- Özbay, C. (25 Ocak 2019). Erkeklikler Dile Düşünce. *Cenk Özbay*. Erişim: 15 Aralık 2020, <https://cenkozbay.com/2019/01/25/erkeklikler-dile-dusunce/>
- Özbay, C. (2013). Türkiye'de Hegemonik Erkekliği Aramak. *Doğu Batı*, 63, 185-204.
- Özyeğin, G. (2015). *New Desires, New Selves: Sex, Love and Piety among Turkish Youth*. New York: NYU.
- Palmer, S. (2003). Women's 'Cocoon Work' in New Religious Movements: Sexual Experimentation and Feminine Rites of Passage. Dawson, L. (Der.), içinde, *Cults and New Religious Movements* (s.245-256). Oxford: Blackwell.
- Pease, B. (2012). The Politics of Gendered Emotions: Disrupting Men's Emotional Investment in Privilege. *Australian Journal of Social Issues*, 47, 125-142.
- Porterfield, A. (2001). *The Transformation of American Religion: The Story of a Late Twentieth- Century Awakening*. New York: Oxford University.
- Puttick, E. (2003). Women in New Religious Movements. Dawson, L. (Der.), içinde, *Cults and New Religious Movements* (s.230-244). Oxford: Blackwell.
- Puttick, E. (2001). Chapter 7: Women in New Religious Movements. Wilson, B. ve Cresswell, J. (Der.), içinde, *New Religious Movements: Challenge and Response* (s.141-160). Londra ve New York: Routledge.
- Roof, W.C. (2009). Spiritual Seeking in the United States: Report on a Panel Study. *Archives de Sciences Sociales des religions*, 109 (Janvier-mars 2000/August), 49-66.
- Seidler, V. (1994). *Unreasonable Men: Masculinity and Social Theory*. Londra: Routledge.

- Seven, R. (2016). *Melankoli ve Erkek Dindarlığı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Smith, C. ile Denton, M. (2005). *Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers*. New York: Oxford University.
- Tuksal, H.Ş. (2004). İslamcı Erkekliğin İnşası: Geleneksel Rollerin İhyası. *Toplum ve Bilim*, 101, 81-89.
- Türk, H.B. (2015). Tuhaf Bir Hikâye: Adnan Hoca ve Toplumsal Cinsiyet Temsilleri. *Toplum ve Bilim*, 133, 215-246.
- Vance, L. (2015). *Women in New Religions*. New York: NYU.
- Waling, A. (2019). Rethinking Masculinity Studies: Feminism, Masculinity, and Poststructural Accounts of Agency and Emotional Reflexivity. *Journal of Men's Studies*, 27(1), 89-107.
- Woodhead, L. (2007). Chapter 6: Why So Many Women in Holistic Spirituality? A Puzzle Revisited. Flanagan, K.ve Jupp, P. (Der.), içinde *A Sociology of Spirituality* (s.115-126). Hampshire: Ashgate.
- Wuthnow, R. (2003). *All in Sync: How Music and Art Are Revitalizing American Religion*. Los Angeles: University of California.
- Yolcu, M.A. (2012). Koryak ve Çukçi Şamalığında Transvestizm. *Acta Turcica*, 4(1-2), 174-189.